

رویکرد نظام علمی، آموزشی در جمهوری اسلامی ایران به نظریه و نظریه پردازی

مجید زین الدینی^۱

محمد قنذاقی^۲

چکیده

دولت مدرن در کشور ایران از حدود صدسال پیش، بر اساس مفهوم «خودمرکزپنداری» (اگوسانتیریزم) و «نظریه مرکز- پیرامون» به صورت یک کشور پیرامونی در حاشیه غرب شکل داده شد. از ویژگی های کشورهای پیرامونی، وابستگی است. نظام علمی و آموزشی مدرن با همین ویژگی حاشیه ای، وابسته نسبت به غرب در ایران ایجاد شد. البته پس از انقلاب، تغییراتی در این عرصه حاصل شده و نتایج خوبی نیز به دست آمده است؛ اما این وضعیت فعلی با وضعیت مورد نظر امامین انقلاب فاصله زیادی دارد؛ از این رو مقاله حاضر درصدد است تا به شناسایی رویکرد نظام علمی، آموزشی در ج.ا.ایران به نظریه و نظریه پردازی بپردازد. روش پژوهش آمیخته و از نوع کاربردی است. برای دستیابی به هدف بیان شده با استفاده از روش کتابخانه ای، منابع معتبر فارسی مورد مطالعه قرار گرفته و اطلاعات لازم استخراج شده است. به منظور اعتبارسنجی یافته ها، پرسش نامه ای محقق ساخته، در دو مرحله بین ۶۰ نفر از خبرگان آشنا به نظریه پردازی، به عنوان نمونه آماری توزیع گردید. یافته کلی پژوهش آن است که انواع رویکرد در نظام علمی، آموزشی در ج.ا.ایران به نظریه و نظریه پردازی عبارتند از: رویکرد تعلیمی - آموزشی، رویکرد ترویجی، رویکرد تقلیدی، رویکرد تولیدی و رویکرد ترکیبی، البته سه رویکرد اول دارای ویژگی مشترک بوده، رویکرد تولیدی دارای ویژگی خاص خود است و رویکرد ترکیبی نیز تلفیقی از دو ویژگی مذکور را دارد.

کلیدواژه ها: رویکرد، نظریه، نظریه پردازی، تولید علم و مرجعیت علمی.

۱. دانشیار، دکترای علوم دفاعی راهبردی، گرایش سیاست دفاعی، دانشگاه عالی دفاع ملی، drzeineddini@gmail.com
۲. دانش آموخته دکتری علوم دفاعی راهبردی، گرایش دفاع ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی.

مقدمه

مفهوم اصلی در اصطلاح «خودمرکزپنداری» (اگوسانتريزم) و نظریه «مرکز - پیرامون»، آن است که معمولاً یک یا دو کشور (یا جامعه) در کانون مرکزی قدرت در جهان قرار گرفته و بقیه کشورها و جوامع به صورت حاشیه‌ای و پیرامون آن تعریف می‌شوند (قنداقی، ۱۴۰۳: ۳۸۶). این معنا در ادوار مختلف تاریخ بشر، مصادیق و نمودهای زیادی داشته که شکل ظهور و پیاده شدن آن متناسب با مقتضیات و شرایط زمانی و مکانی متفاوت بوده اما روح یکسانی بر آن‌ها حاکم بوده است. در چند قرن اخیر کشورهای غربی با توجه به ایجاد تحوّل در حوزه‌های فکری، فلسفی و پیشرفت‌های شگرفی که در حوزه علم، فناوری و صنعت داشته‌اند، به مرور خود را به عنوان «تمدن مرکزی» و «کانون مرکزی قدرت در جهان» تعریف کرده و کشورهای دیگر را به صورت حاشیه‌ای و پیرامونی قلمداد نموده‌اند. خودمرکزپنداری، گاهی به صورت تصرف مستقیم و تسلط نظامی بر کشورهای حاشیه‌ای و گاهی هم به صورت استعماری در اشکال مختلف آن با حاکمیت بر کشورهای مستعمره خود، ظهور و بروز پیدا کرده است. گاهی هم به شکل «استعمار نو» و اکنون هم به صورت «استعمار فرانو» درصددند به این تسلط امتداد بخشند.

غربی‌ها و به ویژه انگلیسی‌ها؛ حدود صدسال پیش با ایجاد «دولت مدرن» در ایران این معنا را پیاده کردند. رویکرد اصلی و حاکم بر کشور ایران، همان نگاه پیرامونی و حاشیه‌ای بوده که در قالب دولت مدرن شکل داده‌اند؛ به طوری که همه ارکان و ابعاد دولت مدرن، بر اساس یک کشور حاشیه‌ای و پیرامونی پدید آمد؛ به عبارت دیگر در این دوران رویکردها، زیرساخت‌ها، ساختارها و سازوکارها در همه ابعاد سیاسی، فرهنگی، علمی، اجتماعی، اقتصادی، دفاعی و امنیتی و... کشور ایران به صورت حاشیه‌ای، تبعی و تقلیدی شکل گرفته؛ به گونه‌ای که تقدم اولیه و اولویت اصلی با تأمین منافع و اهداف غرب بود و البته منافع هم برای کشور داشته است. هرگاه بین منافع غربی‌ها و منافع داخلی؛ تعارضی پیش می‌آمد، تقدم و اولویت با تأمین منافع غربی‌ها بوده است. به طور مثال در بُعد دفاعی - امنیتی، ایران در زنجیره دفاعی غرب در منطقه تعریف می‌شد و به همین دلیل راهبرد اصلی و به تبع آن، آمایش و پراکندگی نیروهای مسلح آن زمان نیز بر اساس تأمین منافع و اهداف غربی‌ها تعریف شده بود. تاریخ نشان می‌دهد که در آن

دوران هرگاه یکی از کشورهای غربی مانند انگلیس، آلمان و بعداً آمریکا قصد حضور نظامی در ایران می‌کردند، از سوی نیروهای مسلح ایران هیچ‌گونه مقاومت و مقابله‌ای در برابر آنان صورت نمی‌گرفت.

یکی از ابعاد و ارکان بسیار مهم قدرت در هر کشوری، بُعد علمی و تربیتی آن است. از حدود صدسال پیش در ایران نیز نظام علمی و فرهنگی به صورت مدرن پایه‌گذاری شد که اساس آن؛ همان رویکرد حاکم بر یک کشور حاشیه‌ای است که هاله آن بر همه زیرساخت‌ها، ساختارها و سازوکارهای علمی کشور سایه افکنده بود. بنابراین قبل از انقلاب اسلامی؛ هدف و جهت‌گیری اصلی در نظام علمی جدید، تعلیم، تربیت و تأمین نیروی انسانی برای پیشبرد اهداف غرب در ایران بوده است (قنذاقی، ۱۴۰۳: ۳۵۹).

باوجود پیروزی انقلاب اسلامی و استقلال بعد سیاسی کشور از بیگانگان و خروج از وابستگی و دل‌بستگی سیاسی به آمریکا و غربی‌ها، هنوز نظام علمی-آموزشی ایران در فضای ترجمه‌زدگی، وابستگی و حاشیه‌ای به سر می‌برد.

بر اساس هدف‌گذاری رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) و سیاست‌های کلی ابلاغی در حوزه علم و فناوری، مبنی بر احیای تمدن نوین اسلامی، کسب مرجعیت علمی، تولید علم، نظریه‌پردازی و نهضت نرم‌افزاری، بایستی فضای علمی، آموزشی کشور به سمت تولید علم تغییر یابد و متعاقب آن، زیرساخت‌ها، ساختارها و سازوکارهای متناسب با آن دچار تحول اساسی گردد. برای تحقق این مهم و برنامه‌ریزی برای خروج از وابستگی علمی، نیل به استقلال علمی و کسب مرجعیت علمی ضروری است جو غالب بر نظام علمی، آموزشی کشور رویکرد تولید علم حاکم باشد. برای اینکه برنامه‌ریزان در نظام تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری دچار اشتباه و خطای محاسباتی نشوند و بتوانند به راحتی وجه تمایز هر رویکرد را تشخیص دهند، لازم است به روش علمی انواع رویکردها و ویژگی‌های آنها شناسایی شود.

در راستای نیل به موارد یادشده هدف تحقیق پیشرو، شناسایی ویژگی‌های رویکرد نظام علمی، آموزشی در ج.ا.ایران به نظریه و نظریه‌پردازی است. در این زمینه دو سؤال فرعی به شرح زیر طرح شده است:

۱- انواع رویکرد نظام علمی، آموزشی در ج.ا.ایران به نظریه و نظریه‌پردازی کدامند؟

۲- ویژگی‌های رویکرد نظام علمی، آموزشی در ج.ا.ایران به نظریه و نظریه پردازی کدامند؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

رویکرد

رویکرد، در لغت یعنی رو به سوی چیزی یا به کسی آوردن. معنای اصطلاحی رویکرد هم مرتبط با همین معنای لغوی است. رویکرد در اصطلاح یعنی بینش و دید کلی نسبت به هدفی که مشخص شده است. بر همین اساس، رویکرد نظریه پردازی دید و بینش کلی ای است که نظریه پرداز نسبت به نظریه مورد نظر خود دارد. رویکرد مافوق نظریه است (همان: ۱۶۵).

نظریه

توصیف، تبیین، تجویز و تفسیر جدید انسان از یک پدیده و مفهوم یا روابط بین دو یا چند پدیده و مفهوم در قالب گزاره، گزاره‌ها و یا نمادهای ریاضی و هنری را نظریه گویند (زین‌الدینی، ۱۴۰۳: ۲۱۲).

نظریه پردازی

مجموع فعالیت‌هایی که معطوف به تولید نظریه است.

اصطلاح نظریه پردازی به دو صورت عام و خاص به کار می‌رود. در حالت عام به هرگونه جریان و فعالیت علمی که منجر به تولید نظریه می‌شود؛ اعم از دفعی یا تدریجی، نبوغی و شهودی و یا به صورت فرایندی، نظریه پردازی اطلاق می‌شود. در حالت خاص، صرفاً به تولید نظریه که به صورت دفعی، نبوغی و شهودی صورت می‌گیرد؛ اطلاق می‌گردد.

توضیح: در رابطه با مفهوم نظریه می‌توان به چهار اصطلاح زیر اشاره نمود:

۱- نظریه شناسی: که خود به دو قسمت تقسیم می‌شود:

الف) از منظر معرفت درجه دوم، آشنایی با چگونگی شکل‌گیری نظریه، مدل‌ها و روش تولید نظریه، مبانی و اصول نظریه پردازی، انواع نظریه، سطوح نظریه و... حاصل می‌شود.

ب) در این قسمت با محتوای نظریه‌های تولید شده در یک رشته آشنایی حاصل می‌شود مانند نظریه‌های علوم سیاسی، نظریه‌های جامعه‌شناسی و امنیتی

۲- نظریه برداری: در اینجا نظریه‌هایی که توسط دیگران تولید شده به صورت کپی برداری مورد استفاده قرار می‌گیرد که متأسفانه جریان غالب در نظام علمی و آموزشی ما از این دسته است.

۳- نظریه‌سازی: یکی از انواع تولید نظریه، نظریه‌سازی است که فرایندمحور بوده و دارای مراحل و گام‌هایی است که باید طی شود تا نظریه‌ای تولید شود.

۴- نظریه‌پردازی: در نظریه‌پردازی به معنای خاص فرایند، مراحل و گام‌ها وجود ندارد؛ بلکه در اثر شهود، نبوغ، تمرکز، انباشت علم، تجربه و برخاسته از روحیه و شخصیت نظریه‌پرداز است، در یک کلام نظریه‌پردازی فرایندمحور نیست.

هم نظریه‌پردازی و هم نظریه‌سازی فعالیت‌هایی هستند که منجر به تولید نظریه می‌شود (زین‌الدینی و همکاران، ۱۴۰۲، ۱۲۳۱۶-۳۱۵).

تولید علم

عبارت است از کشف ناشناخته‌ها و یافته‌های دانشی جدید که در اثر جوشش و تراوش درونی ذهن‌های فعال حاصل شده و موجب رویش و آفرینش علم؛ گسترش، بسط و شکستن مرزهای دانش و نیز دستیابی به ژرفاهای علم و دانش می‌شود.

این رویش و آفرینش علمی می‌تواند از طریق رفتن راه‌های نارفته و میان‌بر میسرگردد و موجبات تأمین نیازها و اهداف، حل معضلات و مسائل کشور و نیز ارتقای علم در جامعه شود.

یکی از رهاوردهای و پیامدهای تولید علم، رهایی از وابستگی علمی و نیل به استقلال علمی و درنهایت کسب «مرجعیت علمی» خواهد بود (زین‌الدینی، ۱۴۰۳: ۲۱۲).

مرجعیت علمی

مرجعیت علمی عبارت است از نقش‌آفرینی، جریان‌سازی و پیش‌تازی در عرصه علمی و تولیدات علمی به گونه‌ای که محل رجوع دیگران برای تأمین نیازها و حل مشکلات و مسائل علمی خود باشند (همان: ۲۱۲).

رویکردهای مختلف به نظریه و نظریه‌پردازی

یکی از مباحثی که در رابطه با نظریه و نظریه‌پردازی باید طرح شود، بحث رویکردها است. در اینجا لازم است به این نکته اشاره شود که اگرچه بین «رویکردهای به نظریه» و «رویکردهای به نظریه‌پردازی» می‌توان تفکیک قائل شد؛ اما به دلیل درهم‌تنیدگی مباحث، رویکردهای به نظریه و نظریه‌پردازی یکجا و بدون تفکیک آورده شده است.

الف- رویکردهای غرب به نظریه و نظریه‌پردازی

رویکردهای متداول در غرب به نظریه و نظریه‌پردازی عبارتند از:

۱. رویکرد اثبات‌گرایانه

اثبات‌گرایی رویکردی است که دو ویژگی اصلی دارد:

- ۱) استفاده از قیاس منطقی در نظام اصل موضوعی: استخراج نتیجه از اصول موضوعه.
- ۲) تناظر گزاره‌ها واقعیت‌ها: هر گزاره صادقی، در جهان خارج ماب‌ه‌ازایی دارد. این واقعیت خارجی برای انسان قابل درک است.

رویکرد اثبات‌گرایانه، نظریه‌ها را بدو فرضیه‌هایی می‌داند که پس از طی نمودن مراحل مختلف آزمایش و ارزیابی، قوانین جهان‌شمول را به دست می‌دهند. در این رویکرد وقتی قوانین کشف شدند، امکان پیش‌بینی میسر خواهد شد. در رویکرد اثبات‌گرایی نظریه روابط بین متغیرها را تحت یک «قانون عمومی» قرار می‌دهد؛ اثبات‌گرایی روش‌شناسی علوم طبیعی را تعمیم به علوم انسانی نیز می‌دهد (دانایی فرد، ۱۳۸۹: ۱۳۰-۱۳۲).

۲. رویکرد شبه اثبات‌گرایانه

در این رویکرد، قانون جهان‌شمول یا تبیین فراگیر جای خود را به مجموعه‌ای از تبیین‌ها با دامنه محدود می‌دهد؛ بنابراین تعمیم‌پذیری نظریه‌ها محدود می‌شود (همان: ۱۳۳-۱۳۴).

۳. رویکرد نوع آرمانی

در این رویکرد آنچه مورد نظر است، ارزیابی نمونه‌های مورد بررسی با انواع آرمانی است. نظریه‌پردازان در ساخت انواع آرمانی از مهارت‌های خود در محاسبه، استنتاج و حدس زدن در باب کنش و قصد انسان استفاده می‌کنند. پیوند بین نظریه با تبیین در رویکرد نوع آرمانی نسبت به پیوند نظریه با تبیین در رویکرد قانون طبیعی قیاسی دشوارتر است (همان، ۱۳۸۹: ۱۳۴-۱۳۷).

۴. رویکرد ساخت‌گرا

ساخت‌گرایان هرگونه بنیانی را که مستقل از نظریه باشد، منتفی می‌دانند و مدعی‌اند یک نظریه‌پرداز ساخت‌گرا واجد پیش‌زمینه نظری خاصی است که با دیگر نظریه‌پرداز ساخت‌گرا متفاوت است.

ویژگی‌های رویکرد ساخت‌گرایی عبارت‌اند از:

- به دانش روزمره اهمیت می‌دهند.
- مرز بین علم و دانش روزمره نامعین است.
- علم اقدامی جمعی است.
- هرگونه تعریف از علم در اصل افسانه است.
- نظریه در پیوند با شکل‌گیری دانش روزمره فهم می‌شود.
- نظریه غیر از دانش محض است. نظریه‌ها مدل‌های اصل موضوعی نیستند بلکه حاصل فهم زمینه‌ای هستند.
- نظریه‌های موجز تولید علم نمی‌کند؛ بلکه زمینه‌گرا است (همان، ۱۳۷-۱۳۹).

۵. رویکرد انتقادی

این رویکرد برخلاف اثبات‌گرایی است که مدعی است نظریه‌های علمی جهان‌شمول‌اند و مستقل از انسان‌ها صادق یا کاذبند.

این رویکرد، مخالف اثبات‌گرایی است و مدعی است که می‌توان نسبی‌گرایی ساخت‌گرایی را با توسل به نوعی مبنای اخلاقی که به وسیله اصول اخلاق ارتباطی تعریف می‌شود، تقلیل داد. پیوند بین تعامل نظری و اخلاق، نظریه انتقادی را از نحله‌های دیگر متمایز می‌سازد.

نظریه انتقادی بیشتر ناظر به نظریه‌های اجتماعی است تا نظریات طبیعی و تاریخی؛ ازاین‌رو بر مبنای اخلاق متمرکز است. مسائل هرکدام از این سه علم بر اساس نیازهای متفاوت انسان شکل می‌گیرند (همان، ۱۳۹-۱۴۰).

ضعف‌های رویکردهای غرب به نظریه و نظریه‌پردازی

هر پنج رویکرد از جهات مختلفی نقایصی دارند. رویکرد مختار در تحقیق حاضر «رویکرد واقع‌گرا و فراگیر» است.

رویکردهای غرب از منظر هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و روش‌شناختی محل ایراد هستند. نخست آن‌که رویکردهای غربی به نظریه عمدتاً ملهم از هستی‌شناسی مادی‌انگارانه است که هستی را منحصر به طبیعت می‌داند و به حقیقتی فراسوی موجودات و پدیده‌های مادی قائل نیست. در این رویکردها هرگونه معرفت و گزاره‌ای که ما به ازای عینیت خارجی نداشته باشد؛ علمی نبوده و دارای اعتبار نیست. هستی‌شناسی

به طور مشخص به علم‌زدگی^۱ و تجربی‌مسلكی و اثبات‌گرایی در معرفت‌شناسی و روش‌شناسی می‌انجامد. تفکر مادی‌انگارانه در هستی‌شناسی، قرین تجربه‌گرایی در معرفت‌شناسی است و تجربی‌گرایی عموماً با تقلیل روش علمی به روش اثباتی و کمی، روش‌های دیگر را برنمی‌تابد. در اکثر قریب به اتفاق رویکردهای غربی به نظریه، این مبانی به طور آشکار قابل تشخیص است و امثال دویین صراحتاً تفکر اثباتی و پوزیتیویستی خود را بیان می‌کنند؛ با این حال ممکن است که گاهی در خصوص مبانی چنین صراحتی در کار نباشد، اما رویکرد به نظریه هم‌چنان تجربی‌مسلك باشد.

در رویکرد واقع‌گرا و فراگیر بر مبنای هستی‌شناسی الهی و توحیدی، علم، برخلاف تلقی مادی‌انگارها، محدود به علم به طبیعت نیست؛ بنابراین پدیده‌های غیرطبیعی و فراطبیعی نیز می‌توانند مورد شناخت انسان قرار بگیرند. در عرصه معرفت‌شناسی این رویکرد، متعلق شناخت اعم از امور مادی و غیرمادی است. بدیهی است که شناخت امور غیرمادی و عوالم مجرد با قوای حسی انسان ممکن نیست. انسان در شناخت پدیده‌های غیرطبیعی، علاوه بر قوای ادراکی عقلانی و شهودی خود، نیازمند راهنمایی از عالم غیب است. این راهنمایی بنا بر تفکر توحیدی، از سوی خداوند به صورت وحی در قالب نبوت عرضه شده و نبوت در کسوت امامت استمرار یافته و به این گونه مسیر شناخت عوالم و پدیده‌های غیرطبیعی بر روی انسان گشوده شده است. این تلقی تمایز روشنی را با رویکردهای پنج‌گانه پیش‌گفته رقم می‌زند.

در عرصه روش‌شناسی نباید پنداشت که نظریه در همه علوم به یک صورت و با ویژگی‌های یکسان بروز و ظهور دارد. اثبات‌گرایان با دید محدود خود می‌خواستند با تمام پدیده‌های انسانی و غیرانسانی به طور یکسان برخورد کنند و همین امر سبب می‌شد روش نظریه‌پردازی در علوم تجربی به علوم انسانی سرایت دهند و با انسان هم‌چون یکشی و پدیده مادی مواجهه داشته باشند. رویکرد واقع‌گرا و فراگیر به نظریه چنین تلقی روش‌شناسانه محدود و متصلب را نفی می‌کند. اقتضائات نظریات علوم انسانی با نظریات علوم تجربی متفاوت است و نباید روش‌های این دو را با یکدیگر خلط کرد. پدیده‌های انسانی به سبب سرشت متعالی انسان غیر از پدیده‌های فیزیکی صرف هستند که از یک

یا چند قانون خاص تبعیت کنند؛ بنابراین روش‌شناسی این علوم تمایزهای مهمی دارند که نباید از آن غافل بود و در جای خود باید به دقت مورد تبیین و تدقیق قرار گیرند. ناگفته نماند در دهه‌های اخیر رویکردهای تفسیری (هرمنیوتیک) در مغرب زمین در برخی از علوم رایج شده که اگرچه برخلاف رویکردهای اثبات‌گرایی (پوزیتیویستی) است اما باید گفت این رویکرد نیز فاصله زیادی با رویکرد واقع‌گرا و فراگیر دارد.

هم‌چنین رویکرد واقع‌گرا با نسبی‌انگاری حاکم بر رویکردهای ساخت‌گرا و انتقادی نیز نسبتی ندارد؛ زیرا چنین نیست که اجماع نظر افراد ملاک درستی و نادرستی نظریه باشد یا در تعابیر افراطی‌تر از این دیدگاه‌ها، اساساً برای نظریات هیچ‌گونه صدق و کذب عینی‌ای مطرح نباشد. این ادعا برآمده از تفکری است که برای خلقت نظم و اراده‌ای قائل نباشد و در عوض جهان را سلسله‌ای از تصادف و اتفاق ببیند. حقایق عالم مستقل از انسان توسط اراده‌ای برتر خلق شده‌اند و انسان کاشف این حقائق است نه آنکه با اجماع نظر او حقیقتی خلق و با اختلاف نظر او حقیقتی خلع شود؛ بنابراین باید در نظر داشت که هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی رویکردهای مختلف به نظریه تا چه اندازه در تلقی ما از ماهیت نظریه تأثیرگذارند و در این راستا لازم است که رویکردی مطابق با مبانی و باورهای اسلامی اتخاذ گردد (قنداقی، ۱۴۰۳: ۳۴۱).

ب - دوست‌پرست و همکاران رویکردهای مختلف به نظریه و نظریه‌پردازی نقل کرده‌اند که عبارت‌اند از:

۱. رویکرد روشی: این رویکرد و تلقی، تأکید اصلی را بر بیان مبانی روشی و اعتبار و روایی نظریه در بررسی‌های تجربی می‌داند.

۲. رویکرد محتوایی: در رویکرد محتوایی، اصل بر بیان مجموعه‌ای از ایده‌هاست که سازنده نظریه هستند. بیان و بررسی بنیان‌های انسان‌شناسی، معرفت‌شناسی و عوامل سازنده کنش اجتماعی را می‌توان مؤلفه‌های اصلی چهارچوب محتوایی دانست.

۳. رویکرد پارادایمی: رویکرد پارادایمی جدیدترین دیدگاه مطرح‌شده در شناسایی، دسته‌بندی، نقد و ارزیابی نظریه‌ها بوده است. پارادایم‌ها مبنای کار تحقیقاتی دانشمندان قرار می‌گیرد و در سایه آن، نظریه‌های دیگر شکل می‌گیرند. در هر علمی پارادایم‌های مختلفی وجود دارد.

۴. رویکرد تاریخی: در این رویکرد فهم نظریه با ملاحظه «تاریخ» و «تحولات» صورت می گیرد. نکته اصلی در رویکرد تاریخی، تقسیم تاریخ اندیشه به دو دوره قدیم و جدید است. در این رویکرد از دو تکنیک برای شناخت نظریه های جامعه شناسی استفاده می شود که عبارت اند از:

۱) بیان تاریخ شکل گیری نظریه ها

۲) تطوّر و دگرگونی نظریه ها در یک علم خاص

۵. رویکرد تلفیقی:

در رویکرد تلفیقی علاوه بر شناسایی مسئله محوری مورد نظر نظریه پرداز، به زمان و موضوع مورد بررسی، سطح تجزیه و تحلیل، تعلقات نظریه پرداز و ... نیز مورد توجه قرار می گیرد (دوست پرست و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۲-۱۶۴).

ج- از نظر سید احمد رهنمایی پنج رویکرد در نظریه و نظریه پردازی قابل تشخیص است:

۱. رویکرد علمی - تجربی

این رویکرد در قلمروی علوم تجربی و آزمایشگاهی و در موارد قلمروی مسائل کاربردی مربوط به سایر علوم، از جمله علوم انسانی؛ اعتبار و کارایی دارد. مطالعات میدانی، همچنین پژوهش های آماری، از مصادیق رویکرد علمی به تجربی به شمار می روند.

۲. رویکرد فلسفی - تحلیلی

این رویکرد، در قلمروی علوم عقلی و نظری محض، همچون منطق و فلسفه و عرفان نظری کاربرد دارد.

۳. رویکرد علمی - دینی

طرح و ارائه مسائل و مباحث علمی با تلفیقی از نگاه برون دینی و درون دینی، بر اساس الگوی تبیینی - استنباطی در ساحت اندیشه ورزی و اندیشه پردازی و با نگرش به منابع استدلالی و سادات دینی، با رویکرد علمی - دینی امکان پذیر و معتبر است.

۴. رویکرد نقلی - اجتهادی

نظریه پرداز قلمروی فقه، این رویکرد را به گستردگی دایره موضوعات و مباحث و مسائل فقهی، با الگویی از مطالعه و تحقیق و نقل و تفحص نقد و جرح و تعدیل موشکافانه و

با مراجعه به منابع چهارگانه قرآن، سنت، اجماع و عقل، به کار می‌بندد تا به تنقیح و استخراج و استنباط مسائل فقهی پرداخته، در مورد آن‌ها نظریه‌پردازی کند.

۵. رویکرد تاریخی - عصری‌نگر

این رویکرد، هر امر و پدیده‌ای را در ظرف و اوضاع تاریخی و جایگاه و شرایط عصری خودش به صورت پدیدار شناختی، تجزیه و تحلیل می‌کند و در قلمروی امور و پدیده‌های تاریخی، از اعتبار و روایی لازم برخوردار است (رهنمایی، ۱۳۹۶، ۱۵۷-۱۵۲).

د- قنذاقی در عرصه نظریه و نظریه‌پردازی، از پنج رویکرد نام برده است.

۱- رویکرد تعلیمی و آموزشی

رسالت اصلی در این رویکرد، تعلیم و آموزش دانش و علمی است که معمولاً توسط دیگران تولید شده و به دانشجویان و متعلمان منتقل می‌شود. فضای حاکم در این رویکرد آن است که ابتدا نظریه‌ها و علمی که توسط دیگران تولید شده، ترجمه و سپس صرفاً به آموزش، یادگیری و فراگیری آن‌ها مبادرت می‌شود. رسالت و وظیفه معلم و استاد؛ فهم نظریه‌ها و علوم دیگران و انتقال آن به دانش‌آموزان و دانشجویان است. به طور معمول در این فضا معلم، استاد، دانش‌آموز و دانشجو به گونه‌ای تربیت شده‌اند که فقط علوم دیگران را آموخته و آموزش داده و آموزش ببینند. در این رویکرد بزرگ‌ترین افتخار و شخصیت برای استاد و دانشجو این است که با آخرین ره‌آورها و دستاوردهای علمی بشری - که مرجعیت آن در دوران جدید؛ غرب است - آشنا هستند.

۲- رویکرد ترویجی

در این رویکرد وجهه همت، ترویج و انتشار دانش و علوم تولید شده توسط دیگران است. مرکز ثقل این رویکرد، «ترجمه» و «انتشار» است. گاهی هم برای ترویج این علوم، تقریرات، تفسیرها و حواشی گوناگون به راحتی مختلف صورت می‌پذیرد. در این رویکرد، معلمین و اساتید داخلی؛ زبان گویا و مروج تفکرات و نظریه‌های دانشمندان غربی شده و حتی حیات و زندگی شخصیت‌های علمی آنان نیز در ذیل و سایه دانشمندان غربی محو می‌شود.

۳- رویکرد تقلیدی

در این رویکرد اساتید، دانشجویان و محافل علمی داخلی این معنا را پذیرفته‌اند که غربی‌ها در همه رشته‌ها پیش‌تاز بوده و آن‌چنان پیش‌رفته‌اند که چاره‌ای جز تصویربرداری (کپی‌برداری) از تولیدات علمی نیست. مفروضات رویکرد تقلیدی بر این معنا استوار است که به دلیل نداشتن زیرساخت‌ها، ساختارها و سازوکارهای مناسب، بایستی برای عقب‌نماندن از کاروان علوم بشری، تقلید کرد. حد و اندازه‌های شخصیت‌ها و محافل علمی داخلی به گونه‌ای نیست که توان رقابت و هم‌ترازی با غرب را داشته باشد. فرازوفورد محافل علمی داخلی تابع صرف تحولات، پیشرفت‌ها و فرازوفوردهای محافل غربی است. ادبیات حاکم بر محافل علمی عمدتاً حاوی اصطلاحات، مفاهیم و تعاریف غربی است.

۴- رویکرد تولیدی

در رویکرد تولیدی محافل علمی علاوه بر استفاده از ره‌آورد و دست‌آوردهای علمی و دانشی دیگران، نه تنها در حد فراگیری و آموزش آن‌ها نمی‌ماند؛ بلکه رسالت اصلی خود را نظریه‌پردازی و تولید علم می‌داند. پیامد اصلی این رویکرد، «کسب مرجعیت علمی» در جهان است. مرجعیت علمی یکی از ارکان و لوازم «تمدن‌سازی» محسوب می‌شود. کسب مرجعیت علمی دارای ارکان و اجزای متعددی است که یکی از ارکان اصلی آن، «تولید علم» است و مرکز ثقل تولید علم؛ «نظریه‌پردازی» و ارائه ابتکارات و حرف‌های نو است. وجه ممیزه رویکرد تولیدی با سه رویکرد دیگر، «نظریه‌پردازی و تولید علم» است. یکی از ویژگی‌ها و لوازم اصلی تولید علم در رویکرد تولیدی، «آزاداندیشی علمی» است. بروز خلاقیت‌ها و شکوفایی استعدادها در پرتو آزاداندیشی علمی صورت می‌گیرد. در این فضا ارزش و شاخص اصلی افراد و شخصیت‌های علمی صرفاً فراگیری علوم و نظریات موجود در عرصه علم نیست. مراتب و سطوح علمی دانشمندان، متفکرین و محافل و مراکز علمی وابسته به میزان تولید نظریه و علم است. در ذیل رویکرد تولیدی؛ دانش‌آموزان، دانشجویان، معلمان، اساتید، متفکرین و دانشمندان داخلی با تکیه بر هویت و فرهنگ خود و برخورداری از روحیه خودباوری، شهامت و شجاعت علمی و با استفاده از هوش و استعدادهای درونی، نظریه‌ها، اختراعات و ابتکارات علمی متعددی را به عالم علم عرضه می‌کنند.

۵- رویکرد ترکیبی

این رویکرد حاصل تلفیق دو یا چند رویکرد پیش گفته است. میزان تولید علم در این رویکرد بستگی دارد به این که در سیاست گذاری های علمی و مدیریت نظام علمی - آموزشی کشورها به چه میزانی به سه رویکرد تعلیمی، ترویجی و تقلیدی توجه می شود و نسبت وزنی این سه رویکرد با رویکرد تولیدی چگونه است. اگر سه رویکرد مذکور بر رویکرد تولیدی غلبه داشته باشد؛ پیامد چنین حالتی، مرجعیت علمی نخواهد بود و چنین کشوری همچنان در زمره کشورهای حاشیه ای خواهد ماند؛ اگرچه وابستگی علمی صرف ندارد (قنذاقی، ۱۴۰۳: ۳۴۲-۳۴۶).

تناسب وضعیت جریان علمی با رویکردهای پیش گفته

الف- وضعیت جریان علمی قبل از انقلاب

در بیانات حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) وضعیت نظام علمی - آموزشی قبل از انقلاب این گونه مطرح شده است:

- ایران پیش از انقلاب، در تولید علم و فناوری صفر بود، در صنعت به جز مونتاژ و در علم به جز ترجمه هنری نداشت... عقب ماندگی شرم آور علمی در دوران پهلوی ها و قاجارها در هنگامی که مسابقه علمی دنیا تازه شروع شده بود، ضربه سختی بر ما وارد کرده و ما را از این کاروان شتابان، فرسنگ ها عقب نگه داشته بود (بیانیه گام دوم انقلاب - ۹۷/۱۱/۲۲).
- در دوران ورود دانش جدید به کشور ما، آنچه وارد شد، عبارت بود از تقلید و ترجمه... علم و فکر را باید تولید کرد (۸۰/۰۸/۱۲).
- مشکلی که از حدود ۱۵۰ سال پیش و از ابتدای ورود علم جدید به کشور، گریبان گیر جامعه شده است معضل ترجمه و تفکر ترجمه ای است (۸۱/۰۷/۰۳).
- مشکل ما در گذشته همیشه این بوده که در زمینه های مختلف - در همه زمینه های علمی - چشم بسته و تقلیدی نگاه کردیم که ببینیم غربی ها چه می گویند (۸۵/۰۷/۱۳).
- یک عده ای از غرب زده ها، از صد سال پیش تبلیغ کردند که اگر می خواهید کشورتان پیشرفته بشود و ایران جلو بیفتد، بایستی بروید در ذیل غرب تعریف بشوید - غرب زدگی؛

همان تعبیر غرب‌زدگی که مرحوم آل احمد مطرح کرد و نوشت - این فکر غلطی بود؛ ... امروز هم هنوز کسانی از دنباله‌های آن‌ها - و باید گفت تفاله‌های آن‌ها - همین فکرها را ترویج می‌کنند که «ما در ذیل غرب بایستی پیشرفت کنیم»؛ ... آن‌کسی که این حرف را بزند که کشور در ذیل غرب ممکن است پیشرفت بکند، خائن به کشور است اگر بداند چه می‌گوید؛ ممکن هم هست جاهل باشد (۹۶/۰۷/۲۶).

• دانشگاه ما بی‌رودربایستی غلط بنیان‌گذاری شده، از اول غلط بنیان‌گذاری شده؛ این معنایش این نیست که محیط دانشگاه محیط غلطی است یا محیط بدی است ... دانشگاه را مبنی بر دین‌زدایی بنیان‌گذاری کردند؛ دانشگاه را مبنی بر تقلید علمی و نه ابتکار علمی و تولید علم، بنیان‌گذاری کردند (۹۷/۰۳/۲۰).

• برنامه آن‌ها این بود که در این کشورها نخبه‌هایی تربیت کنند که این نخبه‌ها مطیع غرب باشند و مصرف‌کننده غرب باشند؛ نخبه مطیع و مصرف‌کننده. هدف دانشگاه‌ها این بود که نخبه مطیع و مصرف‌کننده تربیت کنند. مصرف‌کننده یعنی چه؟ یعنی سرریز دانش تولید شده و البته کهنه شده در غرب را فراگیرد و بتواند جامعه خودش را به بازار مصرف محصولات غربی تشویق کند و جامعه را تبدیل کند به بازار مصرف محصولات غربی؛ یعنی یک نخبه مصرف‌کننده‌ای را تولید می‌کردند که آن نخبه مصرف‌کننده، یک جامعه مصرف‌کننده را به وجود بیاورد؛ اصلاً هدف این بود (۱۴۰۰/۰۲/۲۱).

• دانشگاه در کشور ما، در واقع در دوران تسلط سیاست‌های غربی به وجود آمد؛ ... به دست عوامل غربی‌ها هم پایه‌گذاری شد، یعنی آن‌کسانی که اول بار دانشگاه کشور را ایجاد کردند، کسانی بودند که دل‌باخته غرب بودند. ... و مطیع غرب بودند و در واقع هیچ رأیی در مقابل آراء غربی‌ها نداشتند و ارائه نمی‌کردند. بنابراین دانشگاه را برابر برنامه‌های غرب استعمارگر به وجود آوردند (۱۴۰۰/۰۲/۲۱).

• از مجموع بیانات مطرح شده چنین استنباط می‌شود در قبل از انقلاب هر سه رویکرد تعلیمی، ترویجی و تقلیدی موضوعیت داشته، لیکن کانون توجه و مرکز ثقل آن رویکرد تقلیدی بوده است.

ب- وضعیت جریان علمی بعد از انقلاب

حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) جریان علمی - آموزشی بعد از انقلاب را به شرح زیر توصیف نموده است:

- جریان علمی کشور، خوشبختانه جریان خوبی است؛ این جوان‌های ما امروز اعتماد به نفس دارند (۸۴/۲/۱۴).
- همین تقریباً ده دوازده سال اخیر که این تفکر علم‌گرایی و دنبال علم رفتن و نهضت تولید علم و نهضت نرم‌افزاری و مسئله خوشبختانه من می‌بینم در دانشگاه‌ها تولید علم و لزوم عبور از مرزهای دانش به یک گفتمان عمومی تبدیل شده. این خیلی برای من خرسندکننده و نویدبخش است... علم را وارد کنید، عیبی ندارد؛ اما حداقل به همان اندازه که وارد می‌کنید - یا بیشتر - صادر کنید. باید جریان دوطرفه باشد. و الا اگر شما دائماً ریزه‌خوار خوان علم دیگران باشید، این پیشرفت نیست (۸۸/۲/۲۷).
- متأسفانه در این یکی دو قرن شکوفایی علم در دنیا، تراز ما تراز منفی بوده. از اول انقلاب کارهای خوبی شده؛ اما این کارها بایستی با سرعت و شدت هرچه بیشتر ادامه پیدا کند (۸۸/۲/۲۷).
- سرعت پیشرفت علمی و تولید علم در کشور ما یازده برابر متوسط دنیاست (۸۹/۴/۲).
- مشارکت کشور ما در پیشرفت علمی و تولید علم در دنیا بیش از یازده درصد است؛ در حالی که ما یک درصد مردم دنیا هستیم و کشوری که بعد از ما در این منطقه بیشترین نصیب را داشته است، کمتر از شش درصد پیشرفت داشته است (۹۰/۱/۱).
- به مجرد اینکه نهضت تولید علم و جنبش نرم‌افزاری با نخبگان و زبدگان دانشگاهی مطرح شد، آن چنان حرکت عظیمی به وجود آمد که شد یک گفتمان عمومی، شد یک حرکت همگانی (۹۰/۰۷/۲۰).
- رشد علمی ما امروز در مقیاس منطقه و در مقیاس جهانی خیلی خوب است. عدد مطلق رشد ما خوب است، شتاب رشد ما هم بسیار خوب است، یعنی شتاب پیشرفت خیلی بالا است (۹۲/۷/۱۷).
- محصول تلاش چهل ساله، اکنون برابر چشم ما است: ... رکورددار در شتاب پیشرفت‌های علمی، رکورددار در رسیدن به رتبه‌های بالا در دانش‌ها و

فناوری‌های مهم از قبیل: هسته‌ای و سلول‌های بنیادی و نانو و هوافضا و امثال آن، سرآمد در گسترش خدمات اجتماعی، سرآمد در انگیزه‌های جهادی میان جوانان، سرآمد در جمعیت جوان کارآمد و بسی و پیژگی‌های افتخارآمیز دیگر که همگی محصول انقلاب و نتیجه جهت‌گیری‌های انقلابی و جهادی است (بیانیه گام دوم انقلاب - ۹۷/۱۱/۲۲).

• بحمدالله استعداد علم و تحقیق در ملت ما از متوسط جهان بالاتر است. اکنون نزدیک به دو دهه است که رستاخیز علمی در کشور آغاز شده و با سرعتی که برای ناظران جهانی غافلگیرکننده بود - یعنی یازده برابر شتاب رشد متوسط علم در جهان - به پیش رفته است. دستاوردهای دانش و فناوری ما در این مدت که ما را به رتبه شانزدهم در میان بیش از دویست کشور جهان رسانید و مایه شگفتی ناظران جهانی شد و در برخی از رشته‌های حساس و نوپدید به رتبه‌های نخستین ارتقاء داد، همه و همه در حالی اتفاق افتاده که کشور دچار تحریم مالی و تحریم علمی بوده است (بیانیه گام دوم انقلاب - ۹۷/۱۱/۲۲).

با توجه به مطالب یادشده استنتاج می‌گردد گرچه تلاش‌های ارزشمندی برای برون‌رفت از حاکمیت رویکرد تقلیدی در مراکز علمی - آموزشی کشور صورت گرفته است، لیکن هنوز ساختارها، سازوکارها و زیرساخت‌های حاکمیت رویکرد تولیدی در این مراکز فراهم نشده است.

پیشینه پژوهش

زین‌الدینی و قنداقی (۱۴۰۳) در مقاله‌ای با هدف شناسایی مهم‌ترین الزامات و شرایط تولید علم در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با روش تحلیل مضمون صورت گرفته است، الزامات و شرایط تولید علم در حوزه فردی را شامل: معنویت‌گرایی، انقلابی‌گری، همت و پشتکار، جهاد علمی، خودباوری، شجاعت علمی، انگیزه‌مندی، نواندیشی، نوآفرینی علمی، مستعدبودن، دانش‌اندوزی، مسئولیت‌پذیری نخبگان، آینده‌نگری و در حوزه حاکمیتی شامل: نخبه‌پروری، مدیریت جهادی، اعتماد به نفس ملی، امیدآفرینی، باور به مردم، عزم ملی، آزاداندیشی، توسعه علوم پایه، شکوفایی استعدادها، حمایت حکومت، جهت‌گیری صحیح، حاکمیت رویکرد تولید علم،

مسئله محوری، فرهنگ سازی، تکریم علم و عالم، شتاب بخشی علم، پژوهش، تحول علوم انسانی، استفاده از تجارب دنیا، فعال کردن چرخه علم و عمل، توسعه دانشگاه‌ها، ارائه ظرفیت‌های ملی معرفی کرده‌اند.

زین الدینی و قنداقی (۱۴۰۱) در مقاله دیگری که با روش تحلیل مضمون انجام شده، مهم‌ترین موانع و عوامل بازدارنده تولید علم از منظر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) را: ترجمه زندگی، غرب زندگی، علم زدگی، تقلیدگرایی، مادی گرایی، فرهنگ وابسته، فقدان آزاداندیشی، بی اخلاقی، نظام سلطه، اکتفا به وضع موجود، هویت زدایی، خلأ نظریه پردازی اسلامی، انفعال و کم توجهی دولت به رشته تحریر درآورده‌اند.

دوست پرست ترشیزی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی که با هدف کسب قابلیت و توان تولید فکر، ایده سازی، نظریه پردازی و تولید دانش تأثیرگذار بر سامانه‌ها و قواعد حاکم بر محیط دفاعی، امنیتی و نظامی با روش توصیفی - کیفی انجام شده است، گام‌ها و فرایند؛ حصول ایده تا انگاره سازی، تبدیل ایده به نظریه، تبدیل نظریه اولیه به نظریه نهایی و تبدیل نظریه نهایی به نظریه آماده برای پیاده سازی را ارائه کرده‌اند.

در ضمن در بررسی سوابق پژوهشی خارجی مرتبط با موضوع مقاله موردی یافت نگردید. از پژوهش‌های داخلی برای نیل به حساسیت نظری، تقویت ادبیات تحقیق بهره برداری شده است. جنبه نوآورانه تحقیق حاضر می‌توان به بکر و نو بودن آن اشاره کرد. هم چنین این دسته بندی و ارائه ویژگی‌های رویکردها، می‌تواند ذهن مسئولین، متولیان و جامعه علمی، آموزشی را به سمت حاکمیت بخشی رویکرد تولید علم در مراکز علمی - آموزشی هدایت نماید.

روش شناسی پژوهش

در این تحقیق، صرفاً انواع و ویژگی‌های رویکرد نظام علمی، آموزشی در ج.ا.ا ایران به نظریه و نظریه پردازی بررسی شده است. بنابراین به روش پژوهش آمیخته انجام گردیده است. نتایج پژوهش کاربردی و تصمیم گرا است و می‌تواند مورد استفاده تصمیم گیرندگان نظام علمی - آموزشی قرار گیرد، از این رو نوع پژوهش توسعه ای - کاربردی است. قلمرو تحقیق از نظر زمانی، پس از شکل گیری نظام علمی - آموزشی نوین تا سال ۱۴۰۳ است. از نظر مکانی، شامل سازمان‌ها و مراکز علمی - آموزشی کشور است. جامعه آماری این

تحقیق از صاحب نظران و نخبگان که دارای مدرک تحصیلی دکتری، برخورداری از سابقه آموزشی یا پژوهشی و آشنا به نظریه پردازی، تعداد ۶۰ نفر انتخاب شده اند. چون جامعه آماری کمتر از ۱۰۰ نفر است، نمونه گیری به صورت تمام شمار انجام پذیرفت. اطلاعات این تحقیق از دو روش «میدانی» و روش «کتابخانه ای علمی و تخصصی» گردآوری شده است. در روش کتابخانه ای، ادبیات موضوع و اطلاعات نظری مورد نیاز با جست و جوی کتابخانه ای تخصصی، اینترنتی و بانک های اطلاعاتی به دست آمده است. در روش میدانی، دو پرسش نامه (هر دو باز و بسته) از طریق طیف لیکرت در پنج سطح طبقه بندی و طراحی گردید. پس از تکمیل مطالعات اکتشافی و بررسی پیشینه تحقیق، پرسش نامه اول برای «تعیین انواع رویکردهای نظام علمی - آموزشی به نظریه و نظریه پردازی» تهیه شد و در نهایت ۵ رویکرد احصا گردید. سپس پرسش نامه دوم برای «مشخص شدن ویژگی های رویکردهای نظام علمی - آموزشی به نظریه و نظریه پردازی» بین جامعه خبرگان توزیع شد و تعداد ۵۳ ویژگی شناسایی شد. برای حصول اطمینان از صحت پرسش نامه ها) روایی و اعتبار (از ضریب لاوشه استفاده گردید. میزان ضریب لاوشه برای پرسش نامه اول عدد «۰/۹» و برای پرسش نامه دوم عدد «۰/۸۵» به دست آمد. چون هر دو عدد بالاتر از ۰/۷۹ است، روایی پژوهش محرز شده است. به منظور تعیین قابلیت اعتماد یا پایایی پرسش نامه ها از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. ضریب آلفای کرونباخ برای پرسش نامه اول عدد «۰/۹۵» و برای پرسش نامه دوم عدد «۰/۸۶» محاسبه شده است؛ بنابراین چون ضرایب به دست آمده بالاتر از ۰/۷۰ است، پرسش نامه های تحقیق از پایایی لازم برخوردار هستند. به منظور تجزیه و تحلیل، داده های حاصله، به کمک نرم افزار آماری SPSS و از روش های آماری استفاده شده است. در این نوع تحلیل، پاسخ های پرسش شوندگان، شمارش و در جدول توزیع فراوانی ثبت گردیده سپس اطلاعات موجود با استفاده از روش های آمار توصیفی، تجزیه و تحلیل شده است. در ادامه، شاخص های آماری مانند میانگین، وزن، وزن موزون و امتیاز موزون محاسبه گردیده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

الف- تجزیه و تحلیل جامعه شناختی

برای افزایش روایی و اعتبار و کاهش میزان خطا در مرحله تحلیل از نظرات خبرگان مرتبط با موضوع تحقیق بهره‌برداری گردید. به همین منظور برای شناسایی مناسب‌ترین پاسخ برای سؤال‌های پژوهش دو پرسش‌نامه بین صاحب‌نظران توزیع گردید و به روش دلفی اصلاحات لازم به عمل آمد.

در ادامه به تجزیه و تحلیل توصیفی ویژگی‌های جامعه خبرگان پرداخته شده است. جمع‌بندی آماری ویژگی‌های جامعه خبرگان در جدول شماره ۱ ارائه شده است.

جدول شماره ۱: جمع‌بندی آماری ویژگی‌های جامعه خبرگان

رتبه ویژگی	رتبه					میانگین
	عالی (۵)	خوب (۴)	متوسط (۳)	ضعیف (۲)	خیلی ضعیف (۱)	
دکتری	۶۰	-	-	-	-	۵
آشنا به نظریه پردازی	۴۰	۱۵	۵	-	-	۴/۵۸
سابقه آموزشی- پژوهشی (سال)	۲۵ به بالا	۲۵-۲۰	۱۵-۱۰	۱۰-۵	زیر ۵	۳/۱۵
	۷	۱۵	۲۳	۱۰	۵	
میانگین میانگین‌ها						۴/۲۴

تفسیر: با توجه به طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت میانگین میانگین‌ها (۴/۲۴) مبین این واقعیت است که صاحب‌نظران منتخب از شایستگی لازم (زیاد) برای این تحقیق برخوردار هستند. این موضوع به روایی و اعتبار تحقیق صحه می‌گذارد.

ب- تجزیه و تحلیل سایر داده‌ها

به منظور تجزیه و تحلیل، سؤال‌های تحقیق و براساس پرسش‌نامه‌های تنظیم شده که بین جامعه نمونه توزیع گردیده و پاسخ‌های اخذ شده از آن‌ها مقادیر به دست آمده برای یافته‌ها در قالب جدول زیر درج و میانگین وضع موجود، وزن، وزن موزون و امتیاز موزون برای هر یک از سؤالات به صورت جداگانه به شرح زیر محاسبه شده است:

- ✓ میانگین امتیاز هر سؤال، بر اساس طیف لیکرت محاسبه شده است (معدل پاسخ‌های دریافتی).
- ✓ با استفاده از نظر خبرگی وزن هر سؤال از ۱ تا ۵ مشخص شده است.
- ✓ میانگین امتیاز هر سؤال، بر جمع کل میانگین امتیاز تقسیم شده و وزن موزون هر سؤال به دست آمده است.
- ✓ وزن موزون هر سؤال، ضربدر میانگین کل شده و امتیاز وزن موزون هر سؤال به دست آمده است.
- جدول شماره ۲ در قالب طیف لیکرت (خیلی زیاد - زیاد - متوسط - کم - خیلی کم) و بر اساس نمره ۵ و ۴ و ۳ و ۲ و ۱ تنظیم شده است؛ یعنی سؤالی که میانگین نمره ۳ به بالا (متوسط) بگیرد تأیید می‌گردد.
- تعداد (۵+۵۳) سؤال طی دو مرحله به جامعه نمونه واگذار شده است. بر اساس پرسش‌نامه‌های دریافتی میانگین امتیاز هر یک از سؤال‌ها، مطابق جداول زیر بیشتر از ۳ است؛ بنابراین همه سؤال‌ها (۵+۵۳) توسط جامعه نمونه تأیید شده است. سؤالی که میانگین نمره دریافتی آن‌ها کمتر از حد متوسط بوده (کمتر از ۳) مورد تأیید جامعه نمونه قرار نگرفته است.

جدول شماره ۲: انواع رویکردهای نظام علمی، آموزشی در ج.ا.ایران به نظریه و نظریه‌پردازی

ردیف	انواع رویکرد	میانگین امتیاز	وزن	وزن موزون	امتیاز موزون
۱	تولیدی	۵	۵	۰/۲۵	۰/۹۹۸
۲	تقلیدی	۴/۷	۴	۰/۲۰۷	۰/۹۳۹
۳	تعلیمی و آموزشی	۴/۵	۴	۰/۱۹۸	۰/۸۹۸
۴	ترکیبی	۴/۳	۴	۰/۱۸۹	۰/۸۵۸
۵	ترویجی	۴/۲	۴	۰/۱۸۵	۰/۸۴۰
۶	جمع کل	۲۲/۷	۲۰	۱	۴/۵۴
۷	میانگین کل	۴/۵۴	۴	۲۰۰/۰	۹۰۸/۰

تفسیر: با توجه به طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت و کسب میانگین میانگین‌ها (۴/۵۴)، بیانگر

این واقعیت است که رویکردهای متصور در عرصه نظریه و نظریه‌پردازی، به میزان زیادی مورد پذیرش جامعه خبرگان قرار گرفته و تحقیق از روایی و اعتبار مطلوبی برخوردار است. ویژگی‌های رویکردهای مختلف به نظریه و نظریه‌پردازی که در جداول (۵ و ۴) ارائه گردیده، با استفاده از تحلیل محتوای کیفی ادبیات تحقیق حاصل شده است. به علت محدودیت حجم مقاله امکان ارائه فرایند حصول همه ویژگی‌ها مقدور نیست لذا در جدول زیر نمونه‌ای از آن اشاره شده است.

جدول شماره ۳: نمونه تحلیل محتوای کیفی احصاء ویژگی‌های رویکردهای نظام علمی، آموزشی در ج.ا.ایران به نظریه و نظریه‌پردازی

نشانگر	متن منتخب	گزاره (ویژگی)
۹۶۰۷۲۶	یک عده‌ای از غرب زده‌ها، از صدسال پیش تبلیغ کردند که اگر می‌خواهید کشورتان پیشرفته بشود و ایران جلو بیفتد، بایستی بروید در ذیل غرب تعریف بشوید - غرب زدگی؛ همان تعبیر غرب زدگی که مرحوم آل احمد مطرح کرد و نوشت - این فکر غلطی بود؛ ... امروز هم هنوز کسانی از دنباله‌های آن‌ها - و باید گفت تفاله‌های آن‌ها - همین فکرها را ترویج می‌کنند که «ما در ذیل غرب بایستی پیشرفت کنیم»؛ ... آن کسی که این حرف را بزند که کشور در ذیل غرب ممکن است پیشرفت بکند، خائن به کشور است اگر بداند چه می‌گوید؛ ممکن هم هست جاهل باشد.	غرب‌گرایی و غرب زدگی (ویژگی ردیف ۱۱ از جدول ۳)
		تبعیت صرف از فرازوفرودهای علمی غرب (ویژگی ردیف ۱۰ از جدول ۳)
۸۹۰۴۰۲	سرعت پیشرفت علمی و تولید علم در کشور ما یازده برابر متوسط دنیاست.	پیشتازی در حرکت کاروان علم و دانش بشری (ویژگی ردیف ۱۹ از جدول ۵)

جدول شماره ۴ ویژگی‌های مشترک رویکرد تعلیمی، ترویجی و تقلیدی نظام علمی، آموزشی در ج.ا.ایران به نظریه و نظریه‌پردازی

ردیف	ویژگی	میانگین امتیاز	وزن	وزن موزون	امتیاز موزون
۱	عدم برخورداری از زیرساخت‌ها، ساختارها و سازوکارهای تولید علم	۴/۸	۵	۰/۴۸	۱۹۹/۰
۲	کوچک شمردن داشته‌های علمی بومی	۴/۸	۵	۰/۴۸	۱۹۹/۰
۳	تقدم با تأمین منافع و اهداف علمی غرب	۴/۷	۵	۰/۴۷	۱۹۵/۰
۴	به حاشیه رانده شدن تفکر	۴/۷	۵	۰/۴۷	۱۹۵/۰
۵	نداشتن تولید علم	۴/۶	۵	۰/۴۶	۱۹۱/۰

ردیف	ویژگی	میانگین امتیاز	وزن	وزن موزون	امتیاز موزون
۶	عقب ماندگی کاروان علم داخلی از غرب	۴/۶	۵	۰۴۶/۰	۱۹۱/۰
۷	نداشتن جرئت و شهامت علمی	۴/۳	۴	۰۴۳/۰	۱۷۹/۰
۸	عدم برخورداری از مرجعیت علمی	۴/۳	۴	۰۴۳/۰	۱۷۹/۰
۹	کپی برداری صرف از نظریه های غربی	۴/۲	۴	۰۴۲/۰	۱۷۴/۰
۱۰	تبعیت صرف از فراز و فرودهای علمی غرب	۴/۲	۴	۰۴۲/۰	۱۷۴/۰
۱۱	غرب گرایی و غرب زدگی	۴/۱	۴	۰۴۱/۰	۱۷۰/۰
۱۲	رشد و تقویت نهضت ترجمه	۴/۱	۴	۰۴۱/۰	۱۷۰/۰
۱۳	پذیرش هنجارها و استانداردهای غرب	۴/۱	۴	۰۴۱/۰	۱۷۰/۰
۱۴	عدم شکوفایی مطلوب استعدادهای داخلی	۴/۱	۴	۰۴۱/۰	۱۷۰/۰
۱۵	استحاله هویتی	۳/۹	۴	۰۳۹/۰	۱۶۲/۰
۱۶	خود بزرگ بینی علمی در عین خود باختگی	۳/۹	۴	۰۳۹/۰	۱۶۲/۰
۱۷	جذب و فرار مغزها به سوی غرب	۳/۹	۳	۰۳۹/۰	۱۶۲/۰
۱۸	برخورداری از نظام علمی - آموزشی طفیلی و تبعی	۳/۹	۳	۰۳۹/۰	۱۶۲/۰
۱۹	بزرگ انگاشتن بیگانگان	۳/۸	۴	۰۳۸/۰	۱۵۸/۰
۲۰	علم زدگی	۳/۷	۳	۰۳۷/۰	۱۵۴/۰
۲۱	بردگی ناخواسته غرب	۳/۶	۳	۰۳۶/۰	۱۵۰/۰
۲۲	شخصیت گرایی	۳/۶	۳	۰۳۶/۰	۱۵۰/۰
۲۳	گسترش آموزش زبان بیگانه	۳/۵	۳	۰۳۵/۰	۱۴۵/۰
۲۴	استناد گرایی	۳/۲	۳	۰۳۲/۰	۱۳۳/۰
۲۵	جمع کل	۶/۹۸	۹۵	۱	۱۰/۴
۲۶	میانگین کل	۱۰/۴	۹۵۸/۳	۰۴۱/۰	۱۷۱/۰

تفسیر: با توجه به طیف ۵ گزینه ای لیکرت و کسب میانگین میانگین ها (۴/۱۰)، حاکی از آن است که ویژگی های مشترک رویکرد تعلیمی، ترویجی و تقلیدی در عرصه نظریه و نظریه پردازی، به میزان زیادی مورد پذیرش جامعه خبرگان قرار گرفته و تحقیق از روایی و اعتبار مطلوبی برخوردار است.

جدول شماره ۵: ویژگی‌های اصلی رویکرد تولیدی در نظام علمی، آموزشی در ج.ا.ایران به نظریه و نظریه‌پردازی

ردیف	ویژگی	میانگین امتیاز	وزن	وزن موزون	امتیاز موزون
۱	در اولویت قرار دادن تأمین نیازها، منافع و اهداف داخلی	۴/۹	۵	۰۳۹/۰	۱۶۹/۰
۲	تکیه بر مبانی و آموزه‌های نظری و اعتقادی	۴/۸	۵	۰۳۸/۰	۱۶۵/۰
۳	ترویج تفکر	۴/۸	۵	۰۳۸/۰	۱۶۵/۰
۴	برخوردار از نظام علمی و آموزشی در طراز یک کشور مأموریت‌گرا و تمدن ساز	۴/۸	۵	۰۳۸/۰	۱۶۵/۰
۵	برخوردار از زیرساخت‌ها، ساختارها و سازوکارهای تولید علم	۴/۸	۵	۰۳۸/۰	۱۶۵/۰
۶	نهضت تولید نظریه و علم	۴/۸	۵	۰۳۸/۰	۱۶۵/۰
۷	وجود فضای آزاداندیشی علمی	۴/۷	۴	۰۳۷/۰	۱۶۲/۰
۸	حفظ و بزرگداشت داشته‌های دانش و علوم بومی و سنتی	۴/۶	۴	۰۳۶/۰	۱۵۸/۰
۹	تکیه بر هویت خودی	۴/۶	۴	۰۳۶/۰	۱۵۸/۰
۱۰	برخوردار از مدیریت صحیح عرصه علم و دانش	۴/۶	۴	۰۳۶/۰	۱۵۸/۰
۱۱	ترویج خلاقیت و نوآوری و شکوفا شدن استعدادهای داخلی	۴/۶	۴	۰۳۶/۰	۱۵۸/۰
۱۲	افزایش عزت، قدرت و اقتدار (قدرت‌افزایی)	۴/۶	۴	۰۳۶/۰	۱۵۸/۰
۱۳	ثروت‌افزایی	۴/۶	۴	۰۳۶/۰	۱۵۸/۰
۱۴	عدم خودباختگی علمی	۴/۵	۴	۰۳۵/۰	۱۵۵/۰
۱۵	تقویت اعتماد به نفس فردی و ملی	۴/۵	۴	۰۳۵/۰	۱۵۵/۰
۱۶	جذب و به کارگیری بهینه سرمایه‌های انسانی مستعد، نخبه و خلاق	۴/۴	۴	۰۳۵/۰	۱۵۱/۰
۱۷	پرهیز از تقلیدگرایی	۴/۳	۴	۰۳۴/۰	۱۴۸/۰
۱۸	مرجعیت علمی	۴/۳	۴	۰۳۴/۰	۱۴۸/۰
۱۹	پیشتازی در حرکت کاروان علم و دانش بشری	۴/۲	۳	۰۳۳/۰	۱۴۴/۰
۲۰	برخورداری از شهامت و جرئت علم	۴/۱	۴	۰۳۲/۰	۱۴۱/۰

ردیف	ویژگی	میانگین امتیاز	وزن	وزن موزون	امتیاز موزون
۲۱	تولید ادبیات و مفاهیم جدید در عرصه علم و دانش	۳/۹	۳	۰۳۱/۰	۱۳۴/۰
۲۲	ایجادگر و مولد جریان‌های جدید علمی در دنیا	۳/۹	۳	۰۳۱/۰	۱۳۴/۰
۲۳	گسترش رفاه و افزایش سطح زندگی	۳/۹	۴	۰۳۱/۰	۱۳۴/۰
۲۴	الگو شدن	۳/۹	۳	۰۳۱/۰	۱۳۴/۰
۲۵	پرهیز از علم‌زدگی و شخصیت‌گرایی	۳/۸	۳	۰۳۰/۰	۱۳۱/۰
۲۶	زمینه‌ساز خروج کشور از وابستگی و وضعیت تبعی و طفیلی	۳/۸	۳	۰۳۰/۰	۱۳۱/۰
۲۷	صادرکننده علم و فرهنگ	۳/۸	۳	۰۳۰/۰	۱۳۱/۰
۲۸	استفاده بهینه هوشمندان از رهاوردهای علمی دیگران	۳/۷	۳	۰۲۹/۰	۱۲۷/۰
۲۹	برخوردار از روحیه، ادب و تواضع علمی	۳/۵	۳	۰۲۷/۰	۱۲۰/۰
۳۰	جمع کل	۷/۱۲۵	۱۱۳	۱	۳۳۴/۴
۳۱	میانگین کل	۴/۳۳۴	۸۹۶/۳	۰۳۴/۰	۱۴۹/۰

تفسیر: با در نظر گرفتن طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت و کسب میانگین میانگین‌ها (۴/۳۳۴)، بیانگر این واقعیت است که ویژگی‌های اصلی رویکرد تولیدی در عرصه نظریه و نظریه‌پردازی، به میزان زیادی مورد پذیرش جامعه خبرگان قرار گرفته و تحقیق از روایی و اعتبار مطلوبی برخوردار است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

با وجود اینکه پس از انقلاب اسلامی و ایجاد نظام مقدس جمهوری اسلامی در ایران، کشور در بعد سیاسی از وضعیت وابستگی و حالت حاشیه‌ای غرب خارج گردید؛ اما متأسفانه کشور در برخی از ابعاد دیگر هنوز وابسته به غرب است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، بعد علمی و آموزشی است. نظام علمی و آموزشی جمهوری اسلامی ایران به رغم گذشت بیش از چهل سال از پیروزی انقلاب اسلامی هنوز تغییر و تحول متناسب با اهداف انقلاب و نظام در آن صورت نگرفته و همچنان رویکردهای تعلیمی، ترویجی و تقلیدی بر آن حاکمیت دارد و به همین دلیل است که رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت امام خامنه‌ای

(مدظله‌العالی) می‌فرمایند «ما باید رویکرد مصرف‌کنندگی علم را تبدیل کنیم به رویکرد تولید علم. تا کی باید ما بنشینیم مصرف‌کننده علم دیگران باشیم؟... ما ننگمان نمی‌کند که از آن کسی که دارای علم است یاد بگیریم و شاگردی کنیم، اما شاگردی یک حرف است، تقلید یک حرف دیگر است! تا کی دنباله‌رو علم این‌وآن باشیم؟» (۱۳۹۷/۳/۲).

نکته دیگر آن است که زیرساخت‌ها، ساختارها و سازوکارهای موجود در نظام علمی-آموزشی تناسب لازم با رویکرد تولیدی ندارد. بدیهی است نمی‌توان انتظار داشت که در این نظام علمی و آموزشی-تأملی که رویکرد تولیدی حاکم نشود- نظریه‌پردازی و تولید علم موضوعیت جدی داشته باشد؛ تا چه رسد به اینکه توانایی تحقق مطالبه رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در خصوص رسیدن به مرجعیت علمی در پنجاه‌ساله آینده فراهم شود. کسب مرجعیت علمی در سایه تولید نظریه و علم حاصل می‌شود و تولید نظریه و علم هم صرفاً با ایجاد تحولات اساسی در رویکردها، زیرساخت‌ها، ساختارها و سازوکارهای فعلی میسر می‌گردد. از این‌رو مقاله پیشرو برای یافتن پاسخ به سؤال اصلی تحقیق طی دو مرحله پرسش‌نامه و ارائه به جامعه ۶۰ نفری از خبرگان مسلط به نظریه‌پردازی و تجزیه و تحلیل صورت گرفته به وسیله روش آمیخته، تعداد ۵ رویکرد و ۵۳ ویژگی شناسایی گردید.

مطابق تجزیه و تحلیل صورت گرفته و یافته‌های حاصل شده، در مقام سؤال اول فرعی باید گفت؛ انواع رویکردهای نظام علمی-آموزشی عبارتند از: رویکرد تولیدی، رویکرد تقلیدی، رویکرد تعلیمی-آموزشی، رویکرد ترکیبی و رویکرد ترویجی. در ضمن به علت اینکه رویکردهای غرب از منظر هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و روش‌شناختی با آموزه‌های اسلامی دارای تعارضاتی هستند در این تحقیق مورد توجه قرار نگرفته است.

در پاسخ به سؤال فرعی دوم؛ ویژگی‌های مشترک سه رویکرد تعلیمی، ترویجی و تقلیدی عبارتند از: عدم برخورداری از زیرساخت‌ها، ساختارها و سازوکارهای تولید علم، کوچک شمردن داشته‌های علمی و دانشی بومی و سنتی و به فراموشی سپردن آن‌ها، تقدم با تأمین منافع و اهداف علمی غربی‌ها و پیشبرد مقاصد آن‌ها، به حاشیه رانده شدن تفکر (غلبه تقلید بر تفکر)، نداشتن تولید علم، عقب‌ماندگی کاروان علم و دانش داخلی از غربی‌ها، نداشتن جرئت و شهامت علمی، عدم برخورداری از مرجعیت علمی، کپی‌برداری صرف

از نظریه‌های غربی، تبعیت صرف از فرازوفرودهای علمی غرب، غرب‌گرایی و غرب‌زدگی، رشد و تقویت نهضت ترجمه، پذیرش هنجارها و استانداردهای غربی، عدم شکوفایی مطلوب استعدادهای داخلی (سرکوب و تحقیر خلاقیت و نوآوری داخلی)، استحاله هویتی، خودبزرگ‌بینی علمی در عین خودباختگی، جذب و فرار مغزها به سوی غرب، برخورداری از نظام علمی و آموزشی طفیلی و تبعی (کپی‌برداری ناقص از نسخه‌های غربی)، بزرگ‌انگاشتن بیگانگان، تواضع علمی و علم‌زدگی، بردگی ناخواسته غربی‌ها، شخصیت‌گرایی به جای ادب، گسترش آموزش زبان بیگانه و استنادگرایی به جای استدلال‌گرایی.

ویژگی‌های اصلی رویکرد تولیدی در عرصه علمی - آموزشی عبارت‌اند از: در اولویت قراردادن تأمین نیازها، منافع و اهداف داخلی، تکیه بر مبانی و آموزه‌های نظری و اعتقادی، ترویج تفکر، برخوردار از نظام علمی و آموزشی در طراز یک کشور مأموریت‌گرا و تمدن ساز، برخوردار از زیرساخت‌ها، ساختارها و سازوکارهای تولید علم، نهضت تولید نظریه و علم، وجود فضای آزاداندیشی علمی، حفظ و بزرگداشت داشته‌های دانش و علوم بومی و سنتی، تکیه بر هویت خودی، برخوردار از مدیریت صحیح عرصه علم و دانش، ترویج خلاقیت و نوآوری و شکوفا شدن استعدادهای داخلی، افزایش عزت، قدرت و اقتدار (قدرت‌افزایی)، ثروت‌افزایی، عدم خودباختگی علمی، تقویت اعتماد به نفس فردی و ملی، جذب و به‌کارگیری بهینه سرمایه‌های انسانی مستعد، نخبه و خلاق، پرهیز از تقلیدگرایی، مرجعیت علمی، پیشتازی در حرکت کاروان علم و دانش بشری، برخورداری از شهامت و جرئت علم، تولید ادبیات و مفاهیم جدید در عرصه علم و دانش، ایجادگر و مولد جریان‌های جدید علمی در دنیا، گسترش رفاه و افزایش سطح زندگی، الگو شدن، پرهیز از علم‌زدگی و شخصیت‌گرایی، زمینه‌ساز خروج کشور از وابستگی و وضعیت تبعی و طفیلی، صادرکننده علم و فرهنگ، استفاده بهینه هوشمندانه از رهاورد‌های علمی دیگران و برخوردار روحیه و ادب و تواضع علمی از ویژگی‌های برشماری شده دارد.

از پژوهش‌های انجام‌شده برای نیل به حساسیت نظری، تقویت ادبیات تحقیق بهره‌برداری شده است. جنبه نوآورانه تحقیق حاضر می‌توان به بکر و نو بودن آن اشاره کرد. هم‌چنین این دسته‌بندی و ارائه ویژگی‌های رویکردها، می‌تواند ذهن مسئولین، متولیان و جامعه

علمی - آموزشی را به سمت حاکمیت بخشی رویکرد تولیدی در علم و نهایتاً استقلال و مرجعیت علمی هدایت نماید.

به این ترتیب، می‌توان گفت که نتایج تحقیق به سؤال‌های تحقیق پاسخ مناسب داده است. با توجه به یافته‌های تحقیق پیشنهاد می‌شود.

- مدیران و متولیان نظام علمی - آموزشی، جهت تحقق استقلال علمی و مرجعیت علمی، ویژگی‌های رویکرد تولید علم را در برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت لحاظ نمایند.
- پژوهشگران، ویژگی‌های رویکرد تولید علم را به روش علمی در قالب ساختارها، زیرساخت‌ها و سازوکارها سامان‌دهی نمایند.
- پژوهشگران ویژگی‌های رویکردهای عرصه نظریه و نظریه‌پردازی، در کشورهای توسعه‌یافته را شناسایی نمایند.

منابع

الف- منابع فارسی

- امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) (۱۴۰۳)، حدیث ولایت، لوح فشرده مجموعه رهنمودهای رهبر معظم انقلاب اسلامی تهران، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
- قنذاقی، محمد (۱۴۰۳)، نظریه و نظریه‌پردازی (چیستی، چرایی و چگونگی) با الهام از اندیشه‌ها و دیدگاه‌های حضرت امام خمینی (ره) و حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- رهنمایی، سید احمد (۱۳۹۶)، اصول نظریه‌پردازی در قلمروی علوم انسانی: معیارهای اعتبار و روایی یک نظریه: راهنمایی برای همه رشته‌های علوم انسانی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- زین‌الدینی، مجید (بهار ۱۴۰۳)، الزامات و شرایط تولید علم و نظریه در سپهر اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، فصلنامه علمی مطالعات راهبردی دفاع ملی، سال هشتم، شماره ۲۹، ص ۲۳۶ از ۲۰۹.
- زین‌الدینی، مجید و قنذاقی، محمد (تابستان ۱۴۰۲)، الگوی فرایندی نظریه‌پردازی، روشی نو در تولید نظریه، فصلنامه علمی مطالعات راهبردی دفاع ملی، سال هفتم، شماره ۲۶، ص ۳۴۸ از ۳۱۱.
- زین‌الدینی، مجید و قنذاقی، محمد (پاییز ۱۴۰۱)، موانع و عوامل بازدارنده تولید علم از منظر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، شماره ۲۳، ص ۱۷۴ از ۱۴۷.
- دوست‌پرست ترشیزی، ابوالفضل؛ پوراسد، یعقوب و اصغری، روح‌الله (۱۳۹۳)، ارائه نظام ایده‌سازی و نظریه‌پردازی و کاربردی کردن آن‌ها در حوزه‌های دفاعی و امنیتی. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- جانسون، فیل و دوبرلی، ژوان (۱۳۹۱)، فهم مبانی فلسفی پژوهش‌های مدیریت (مترجم حسن دانایی‌فرد). تهران: مؤسسه کتاب نشر مهربان.
- دانایی‌فرد، حسن (۱۳۸۹) استراتژی‌های نظریه‌پردازی. تهران: سمت.
- دانایی‌فرد، حسن (۱۳۸۹) نظریه‌پردازی: مبانی و روش‌شناسی‌ها. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- ب- سایت‌ها
- تارنمای دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، قابل دسترسی در وبگاه اینترنتی: www.khamenei.ir